

Wprowadzenie

Giovanni Liotti

Czy może wnieść coś nowego, a jednocześnie użytecznego dla kliniki i badań, książka, która analizuje to, co bazowego dzieje się w rozmowie klinicznej w psychoterapii? Relacja terapeutyczna przez długi czas i bardzo obszernie była obiektem refleksji teoretycznych, uwagi klinicznej i badań empirycznych, by myśleć o odpowiedzi negatywnej. Klasyczne teorie przeniesienia i przeciwprzeniesienia i projekcyjnej identyfikacji (Harris, 2005) otworzyły drogę do sukcesywnych, obszernych opracowań koncepcyjnych tego, co stanowi o dialogu klinicznym i niesie ze sobą zmianę psychoterapeutyczną. Wykaz owoców tych opracowań – oczywiście niekompletny – nie może pominąć emocjonalnych doświadczeń korekcyjnych (Alexander, 1950), empatii (Kohut, 1977, 1984), przywiązania (Bowlby, 1973), testów panowania – kontroli (Weiss, 1993), interpodmiotowości (Stern, 2004; Stolorow, Atwood, Brandchaft, 1994), monogich rejestrów reprezentacji (Bucci, 1997) i motywacyjnych (Lichtenberg, Lachmann, Fosshage, 1992), które leżą u podstaw wymiany klinicznej, a także ponowne rozważenie roli *enactment* w relacji terapeutycznej (Bromberg, 1993; Howell, 2005; Lyons-Ruth, 1999). Szkoły niepsychoanalityczne dodały do tego wkładu refleksje teoretyczne i doświadczenia kliniczne o wielkim znaczeniu, jak te odnoszące się do systemowych aspektów relacji terapeutycznej (Onnis, Galluzzo, 1990) oraz poznawcze schematy interpersonalne w dialogu klinicznym (Gilbert, Leahy, 2007; Liotti, 1994/2005, 2001; Safran, Segal, 1990; Semerari, 1991). Szeroki obszar badań nad relacją terapeutyczną, który przenika różne szkoły psychoanalityczne i niepsychoanalityczne, koncentruje się na fundamentalnym temacie przymierza terapeutycznego (Lingiardi, 2002; Safran, Muran, 2000).

Pomimo wzrostu wiedzy na temat procesów umysłowych i interpersonalnych, które charakteryzują rozmowę psychoterapeutyczną, występuje wciąż jednak – co jest tezą niniejszej publikacji – przynajmniej jeden obszar nieprzebadany, który zasługuje na szczegółowe badania empiryczne: zastosowanie w wymianie klinicznej ewolucjonistycznej teorii relacyjnych motywacji człowieka. Pierwszym powodem do eksploracji klinicznego potencjału perspektywy ewolucjonistycznej w relacjach międzyludzkich wynika z tego, iż ewolucjonizm leży u podstaw neuronauki, a w szczególności neuronauki afektywnej (Panksepp, 1998). Ewolucjonistyczna teoria motywacji może więc przyczynić się do określenia epistemologicznych podstaw wspólnych dla neuronauki i kliniki psychoterapeutycznej zdolnej do zwiększenia potencjału spotkania i wymiany pomiędzy dwoma ogromnymi obszarami badań nad umysłem, które wielu uznaje za niezbędne dla obu (przykładowo patrz Bucci, 2003; Gabbard, 2000, 2001; Kandel, 2005; LeDoux, 1999; Panksepp, 1998; Schore, 2002; Shevrin, 2003; Solms, Turnbull, 2002). Drugi powód dodania ewolucjonistycznej teorii motywacji relacyjnych do naszej wiedzy na temat podstaw rozmowy klinicznej opiera się na tym, że myśl ewolucjonistyczna inspirowała teorię przywiązania (Bowlby, 1969, 1990), a ta ze swej strony wywarła niezwykle wpływ tak na badania, jak i na klinikę (Attili, 2007¹; Cassidy, Shaver, 1999). Ewolucjonistyczna teoria motywacji relacyjnych, która zawiera i rozszerza teorię przywiązania, może wzmocnić i rozszerzyć ten zdrowy wpływ.

Funkcjonowanie neuronów lustrzanych (*mirror neurons*) w mózgu, wprowadza w zrozumienie rodzaju problemu, który ewolucjonistyczna teoria motywacji relacyjnych bardziej niż inna [teoria] pozwala analizować. Rewolucyjne odkrycie neuronów lustrzanych (Rizzolatti, Sinigaglia, 2006) ukazuje, iż u naczelnych i u człowieka, istnieje system neuronów, prawdopodobnie wrodzony, który jest wrażliwy na intencje wyrażone w działaniu i w emocjach (Fogassi i in., 2005; Iacoboni i in., 2005). Neurony lustrzane reagują nie tyle na fizyczną charakterystykę dokonywanych przez członka tego samego gatunku działań, ile na finalny cel, który obserwowana jednostka zamierza

---

¹ W przygotowaniu do druku

osiągnąć dzięki tym działaniom. Należy zauważyć, że wśród działań, na które wrażliwe są neurony lustrzane, występuje mimiczna ekspresja emocji.

Reakcja neuronów lustrzanych ujawnia więc – na poziomie niejawnym, który nie wymaga świadomości – jaka jest intencja innego przedstawiciela tego samego gatunku nawet wówczas, gdy jest on zupełnie nieznan obserwowanemu, a także wówczas, gdy obserwowany gest jest niekompletny w stosunku do widzialnego osiągnięcia celu (to znaczy wówczas, gdy finalna intencja nie jest bezpośrednio obserwowalna). Zrozumienie intencji leżącej u podstaw wykonywanych działań innego osiągnięta jest dzięki imitacji lub wewnętrznej symulacji obserwowanego gestu (Gallese², 2003). Innymi słowy, intencja gestu wykonanego przez innego rozpoznawana jest poprzez będącą poza świadomością wewnętrzną reprodukcję gestu, ekspresji mimicznej emocji i odkrycie w ten sposób celowości. Ewidentnie jest to możliwe jedynie wówczas, jeśli w mózgu znajduje się w jakiś sposób wcześniej reprezentowana celowość motywowanych działań, na które system *zwierciadlany* (*mirror*) odpowiada, czyli jeśli mózgi obu jednostek uczestniczących w tym doświadczalnym paradygmacie posiadają te same systemy motywacyjne. Zważywszy na to, iż uważa się, iż system *mirror* funkcjonuje już od pierwszych faz życia, wspierając przykładowo pierwotną interpodmiotowość obserwowalną już u noworodka (Trevarthen, 2005)³, wynika z tego, iż przynajmniej niektóre systemy motywacyjne muszą być obecne i aktywne, jeszcze przed jakimkolwiek interpersonalnym uczeniem się, a wręcz stanowić dla niego bazę. Koncepcja „wartości ewolucjonistycznej”, która jest centralna w teorii Edelmana na temat genezy świadomego doświadczenia w mózgu (Edelman, Tononi, 2000), dobrze odpowiada koncepcji mówiącej o występowaniu systemów motywacyjnych o wrodzonej bazie będących owocem procesów ewolucjonistycznych (Liotti, 1994/2005)⁴. Ile i jakie są systemy motywacyjne posiadające wrodzoną bazę i umożliwiające funkcjonowanie systemu *mirror* od samego początku życia? Odpowiedź na to pytanie zakłada badania porównawcze motywowanych zachowań prowadzonych nad zwierzętami i u człowieka z zastosowaniem metodologii etologiczno-ewolucjonistycznej.

Rozdział pierwszy niniejszej książki udziela odpowiedzi na temat rodzajów i ilości systemów motywacyjnych, które wyłaniają się z dyspozycji wyselekcjonowanych przez procesy ewolucjonistyczne. Po poznaniu wielopoziomowej architektury złożonej z wrodzonych dyspozycji, na których opiera się ogólny rozwój motywacji ludzkiej, w rozdziale przeanalizowane zostają motywacje relacyjne i związek występujący procesami motywacyjnymi, emocjami a jawnymi wyobrażeniami (możliwymi do werbalizacji) intencji i emocji. W rozdziale przedstawiona zostaje ponadto etologiczno-ewolucjonistyczna teoria polimotywacyjna, która utrzymuje występowanie przynajmniej pięciu odmiennych interpersonalnych systemów motywacyjnych (przywiązania lub prośbienia o pomoc, opieki lub udzielania pomocy, tworzenia się pary seksualnej, współzawodnictwa o pozycję społeczną i parytetowej współpracy). Lektura rozdziału jest wystarczająca do zrozumienia zawartej w podręczniku metody ujawniania i analizy procesów motywacyjnych w rozmowie terapeutycznej, który zawarty jest w drugiej części (podręcznik AIMIT: analizy wskaźników interpersonalnych systemów motywacyjnych w transkryptach).

Rozdział drugi analizuje związek pomiędzy interpersonalnymi systemami motywacyjnymi – których ewolucjonistyczne podstawy wspólne są dla różnych gatunków naczelnych i dla *Homo sapiens* – a interpodmiotowością, która jest natomiast charakterystyką wyłącznie gatunku ludzkiego. Zgodnie z tezą zawartą w tym rozdziale, związek ten jest rodzaju hierarchicznego, z interpodmiotowością, która wyłania się jako zdolność nadmodularna i ogólna (*domain-general*), z wcześniejszego poziomu ewolucjonistycznego złożonego z systemów modularnych lub „specyficznych dla jednostkowego środowiska” (*domain-specific*). Przeciwna teza, która zostaje później obalona, utrzymuje istnienie specyficznego systemu motywacyjnego dla interpodmiotowości, który łączy się – bez hierarchicznych różnic – z systemem przywiązania i innymi systemami motywacyjnymi (Stern, 2004). Z tezy rozdziału drugiego wynika hipoteza o tym, że interpodmiotowa świadomość jest tym metaforycznym miejscem, gdzie na płaszczyźnie reprezentacji bez końca łączą się interpersonalne procesy motywacyjne hierarchicznie

² Gallese mówi o „ucieleśnionej symulacji”

³ Więcej w Manuela Lavelli „Interpodmiotowość. Źródła i początkowy rozwój” – w przygotowaniu

⁴ Giovanni Liotti: „Interpersonalny wymiar świadomości” – w przygotowaniu.

podporządkowane interpodmiotowości. By użyć innej metafory – systemy motywacyjne *domain-specific* są niczym nuty muzyczne, które u innych gatunków następują po sobie jedynie w stałym porządku, co jest szeroko dyktowane przez okoliczności środowiska. U człowieka natomiast, dzięki interpodmiotowości, te same nuty mogą być grane z dużo większymi możliwościami łączenia, w kontrapunkty i złożone utwory (harmonijne lub nieharmonijne), które generują potencjał „muzyczny” nieskończenie większy.

W rozdziale trzecim przytoczono ważne dla psychopatologii przykłady „kombinacji” lub przejść pomiędzy różnymi systemami motywacyjnymi, zatrzymując się nad interpretacją według klucza teorii polimotywacyjnej obserwacji wyłaniających się z badań nad przywiązaniem zdeorganizowanym. Chodzi tu o obserwacje odnoszące się do dzieci w wieku przedszkolnym, które w pierwszym roku życia ujawniały przywiązanie zdeorganizowane, a które sukcesywnie rozwijają typowe strategie interpersonalne, zwane „kontrolującymi” (*controlling*). Interpretacja według klucza teorii polimotywacyjnej genezy strategii kontrolujących umożliwia wyodrębnienie stylu interpersonalnego typu kontrolującego również w rozmowie klinicznej z dorosłymi pacjentami, u których zaburzenia przypuszczalnie rozwijają się mając jako początek dezorganizację przywiązania. W rozdziale przedstawione zostały, po raz pierwszy w trakcie niniejszej książki, fragmenty zapisów sesji, które stanowią przykład wykorzystania podręcznika AIMIT i ukazują jego znaczenie ponad to, że dla badań, również dla kliniki. Nawet wrywkowa lektura drugiej części książki, która zawiera podręcznik AIMIT, jeśli dokonana przed lekturą tego rozdziału, przyczyni się do jego zrozumienia.

Rozdział czwarty proponuje kierunki dla kategorii badań nad procesem psychoterapeutycznym, jakie umożliwia AIMIT. Pytanie stawiane w rozdziale odnoszące się do możliwości tego, iż różne profile motywacyjne w specyficzny sposób wpływają na funkcję refleksyjną i metapoznawczą (mentalizacji). W rozdziale zatrzymujemy się nad koncepcją tego, iż precyzyjny typ interpersonalnej motywacji, tj. parytetowo-kooperacyjnej, stanowi większą niż inne gwarancję optymalnego funkcjonowania meta poznania; wynika z tego, iż dla dobrego wyniku psychoterapii, ten profil motywacyjny powinien najczęściej jak to możliwe stanowić podstawę wymiany klinicznej. W rozdziale opisano metodę badań opartych o wykorzystanie metody AIMIT i Skali Oceny Metapoznania (SOM, patrz Carcione i in., 1997), która może zostać również zastosowana do sesji psychoterapeutycznych. Zastosowanie metody do transkryptów pewnych sesji terapeutycznych wspiera dwie hipotezy. Pierwszą dotyczącą tego, że zdolności refleksyjne znajdują się pod wpływem kontekstu motywacji interpersonalnych, a drugą, iż istnieje precyzyjny związek pomiędzy profilem motywacyjnym kooperacyjnym a optymalnym wykorzystaniem funkcji metapoznawczych.

Rozdział piąty jeszcze bardziej koncentruje się na tematyce z poprzedniego rozdziału poprzez drobiazgową analizę wymiany przebiegającej w trakcie jednej sesji psychoterapii. Fragmenty transkryptu przedstawione w rozdziale ilustrują progresywną aktywację motywację do współpracy na płaszczyźnie parytetowej u pacjentki, która rozpoczęła sesję z zupełnie innym profilem motywacyjnym, wyraźnie zdominowanym przez prośenie o pomoc i współzawodnictwa. Powtarzana propozycja, leżąca u podstaw oddziaływań terapeutki wspólnej pracy w eksploracji trudności pacjentki, które w trakcie wcześniejszej sesji swojej psychoterapii napotkała pacjentka, w końcu została zaakceptowana. Analiza transkryptu poprzez równoczesne wykorzystanie metody kodowania AIMIT i SOM ujawnia u pacjentki stopniowy wzrost zdolności refleksyjnych wraz z tym, jak rozmowa kliniczna zmierza ku rejestrowi [motywacyjnemu] kooperacji.

W rozdziale szóstym przedyskutowano możliwość dalszego rozwoju badań nad procesem terapeutycznym umożliwianych przez AIMIT, poprzez analizę serii sesji, w trakcie których pacjentka i terapeutka zmagają się z utrzymującą się trudnością ich relacji oraz z zastojem w procesie zmiany terapeutycznej. W rozdziale zasugerowano interesujące rozszerzenie badań nad procesem terapeutycznym prowadzonych przez San Francisco Psychotherapy Research Group (Weiss, 1993). Chodzi tu o analizę systemów motywacyjnych leżących u podstaw faz procesu terapeutycznego, który w terminologii teorii tej grupy badawczej nazywane są fazami „testu” – tj. fazami trudności i zastoju procesu, w trakcie których pacjent nieświadomie (w sposób niejawni) w relacji z terapeutą poddaje próbie swoje patogeniczne przekonania na temat spotkań międzyludzkich. Do tej pory w różnych rozdziałach książki nakreślona została ewolucjonistyczna teoria motywacji relacyjnych człowieka oraz zilustrowano jej potencjał dla badań w psychoterapii, przykładowo dla

dobrze udokumentowanych badań nad procesem. Operacjonalizując teorię w formę systemu kodowania tran skryptów nazwanego AIMIT, stały się możliwe badania empiryczne nad procesami, które na głębokim poziomie motywacji organizują wymianę kliniczną. W stosunku do badań przedstawionych w sześciu początkowych rozdziałach, kolejny krok polega na wykorzystaniu metody AIMIT w serii kontrolowanych badań. Przed tym, by można było taką metodę zaadoptować do badań (caso-controllo), które miałyby istotne statystycznie znaczenie konieczne jest wykazanie jej (validità) niezależnej od zmiennych indywidualnych (*bias*) osób kodujących. Wstępne badania na ten temat zawarte zostały w rozdziale siódmym, w którym rozważa się rzetelność konstruktu AIMIT oraz przytoczono dane empiryczne na temat zgodności pomiędzy różnymi osobami kodującymi wykorzystującymi narzędzie. Kodowanie tran skryptów terapeuty, który prowadził sesję mającego oprócz wspomnień sesji również jej zapis wideo, stanowiło odniesienie – złoty standard (*gold standard*) dla porównania z kodowaniem dokonanym jedynie na podstawie tran skryptu przez niezależne osoby kodujące. Wyniki tych wstępnych badań sugerują przede wszystkim to, że dla celów badawczych akceptowalna jest nieuchronna utrata informacji na temat rzeczywistości emocjonalnej, motywacyjnej i relacyjnej, która zachodzi wówczas, gdy brak jest niewerbalnych aspektów wymiany interpersonalnej i to, że analiza prowadzona jest jedynie na podstawie materiału werbalnego. Ponadto zalecenia do kodowania wskaźników różnych procesów motywacyjnych zawarte w podręczniku AIMIT, gwarantują wystarczającą zgodność pomiędzy niezależnymi osobami kodującymi dla każdego z głównych systemów motywacyjnych branych pod uwagę. Jedyny wyjątek stanowi system opieki, kodowanie którego wydaje się być bardziej „obciążone” informacjami niewerbalnymi, dostępnymi [dla osób kodujących] w złotym standardzie, ale niekoniecznie dostępne dla osób kodujących pracujących jedynie na transkryptach. Podręcznik AIMIT, w swojej aktualnej wersji, nie umożliwia wystarczającej zgodności pomiędzy różnymi systemami motywacyjnymi – przez „wystarczającą” rozumie się gwarantowanie rzetelności porównania pomiędzy wynikami różnych badaczy, którzy wykorzystują to narzędzie. Jak dla innych narzędzi kodowania atranskryptów, będzie więc konieczna ponowna rewizja kryteriów zasad kodowania przejść od jednego systemu motywacyjnego do innego, w oparciu o zwiększone jego wykorzystania i osiągnięcie również dla przejść wystarczającej rzetelności w porównaniu wyników kodowania otrzymanych przez różnych badaczy. Aktualnie podręcznik AIMIT umożliwia więc badanie przejść pomiędzy różnymi systemami motywacyjnymi jedynie we wstępnych, „otwartych” badaniach.

Część pierwszą zamyka rozdział ósmy, który analizuje możliwości metody AIMIT w trakcie szkolenia psychoterapeutycznego. W rozdziale utrzymuje się, iż przyszły psychoterapeuta, powinien być przygotowany do dyscypliny badań empirycznych nad procesem psychoterapeutycznym - by zoptymalizować korzyści jakie niesie przymierze terapeutyczne (Lingiardi, 2002; Safran, Muran, 2000) – powinien potrafić natychmiast wychwycić u siebie i u pacjenta interpersonalne procesy motywacyjne (często nieświadome lub, by powiedzieć precyzyjniej – niejawne), które organizują rozmowę terapeutyczną. Jeśli w trakcie szkolenia przyszły terapeuta będzie miał okazję do analizowania tran skryptów sesji (najpierw cudzych, a później swoich) za pomocą metody AIMIT, ten dwójaki cel szkoleniowy będzie w znacznym stopniu ułatwiony i szybko osiągnięty. Ze względu na swoje ułożenie i temat, rozdział ósmy pozwala na podsumowującą refleksję nad wieloma z tematów odnoszących się do analizy interpersonalnych motywacji eksplorowanych w pierwszej części książki.

Lektura podręcznika kodowania AIMIT mogłaby zostać zaproponowana zaraz po drugim rozdziale książki. Zdecydowano jednak o przedstawieniu podręcznika jako odrębną część ze względu na obszerność oraz ze względu zamierzone badania, które zdecydowały o układzie książki. Dzięki możliwości dostępu do podręcznika w odrębnej części książki, zainteresowani czytelnicy mogą go łatwiej konsultować za każdym razem, gdy będą zamierzali zastosować metodę AIMIT do analizy ich tran skryptów. Również czytelnicy mniej zainteresowani osobistym prowadzeniem badań nad procesem terapeutycznym mogą ograniczyć się do szybkiego przeczytania podręcznika. Taka lektura, nawet jeśli pobieżna jest w każdym przypadku zalecana również psychoterapeutom, którzy nie chcą poświęcać ani czasu, ani energii na badania. Podręcznik zawiera i ilustruje poprzez wiele przykładów złożoność, dynamiczne napięcia również konfliktowe, ryzyko utraty synchronizacji w wymianie klinicznej oraz bogactwo połączeń – potencjalnie niewyczerpywanych - wielorakich

pierwotnych motywacji, które umożliwiają nam wchodzenie w relacje, tak w trakcie rozmowy psychoterapeutycznej, jak i w jakakolwiek inne spotkanie istot ludzkich. Refleksja nad taką złożonością jest użyteczna dla każdego, zaś z powodów profesjonalnych z rozmowy klinicznej czyni główne narzędzie operacyjne.

Wykaz pozycji bibliograficznych, cytowanych w niniejszym wprowadzeniu przedstawiony jest na końcu książki. Zdecydowano również o używaniu w całym tekście liczby pojedynczej w rodzaju męskim tak dla terapeuty, jak i dla pacjenta za każdym razem, gdy występuje odniesienie nie do specyficznej osoby lecz do członka danej kategorii osób, które wykonują zawód psychoterapeuty, lub też klasy osób, które szukają pomocy psychoterapeutycznej. Unikanie zdań, które w języku włoskim (podobnie jak w języku polskim – przypis tłumacza) jawią się przesadzone ze względu na powtarzanie zwrotów typu ‘terapeuta lub terapeutka’ (w języku włoskim „il o la terapeuta” – przypis tłumacza), „pacjent lub pacjentka (analogicznie w języku włoskim “il o la paziente”), wydaje się nam, iż niesie ryzyko oskarżeń lingwistycznego seksizmu. Mamy nadzieję, iż obecność wielu autorek wśród osób, które wniosły swój wkład w niniejszą książkę, będzie przeciwdziałać takiemu oskarżeniu.

W różnych rozdziałach ponad to, iż w podręczniku, zawarte zostały fragmenty dokładnych zapisów sesji psychoterapeutycznych, natomiast w dwóch innych rozdziałach poświęconych badaniom nad procesem psychoterapii, przedstawione zostały dwie kompletne historie kliniczne i sekwencje transkryptu obejmujące całą sesję w jednym przypadku, a w drugim obejmujące trzy sesje. Każdy pacjent, którego fragmenty doświadczenia przytoczone zostały jako przykład argumentów poruszanych w niniejszej książce, wyraził osobistą zgodę na rejestrację sesji oraz ich wykorzystanie w granicach przestrzegania tajemnicy zawodowej odnoszącej się do jego tożsamości. Dalego też szczególną uwagę zwrócono na to, by identyfikacja każdego pacjenta była niemożliwa, zmieniając ich imiona, wiek i wszystkie dane osobistej historii, które nie były konieczne do zilustrowania hipotez i teorii, które są przedmiotem niniejszej książki.

Do wszystkich pacjentów, których doświadczenia wzbogaciły analizę tematów tutaj poruszanych autorzy kierują podziękowania.

Różne rozdziały, a podręcznik w szczególności, pisane były przez różne osoby. Zadanie szczegółowego badania mnogości motywacji relacyjnych człowieka jest zbyt złożone by mogło być możliwe dla samotnego badania. Ponadto sam temat książki utrzymuje, iż jedynie w rozmowie możemy rozpoznać i eksplorować nasze motywacje do wymiany interpodmiotowej. Pojedynczy umysł, jak to się dzieje w krótkim czasie, w którym piszący to wprowadzenie, może jedynie zebrać i podsumować mnogość głosów z wcześniejszych rozmów. Zaangażowanie więcej niż jednego umysłu w powstanie i ustrukturyzowanie argumentów każdego rozdziału niniejszej książki jest więc tak wyrazem konieczności jak i konkretnym zilustrowaniem idei, która ją inspirowała.

